

dojmljivo i prekrasno o vječnom »ple-su« života i Boga. Doživio sam je kao nastavak molitve, ispunjene znojem, jasnoćom i udivljenjem.

Odlučite li se ove godine pročitati vrijednu knjigu, preporučujem vam ovu, don Stankovu. Jer naš život, i život onih prije nas, i onih koji će slijediti, ima jednaku veličanstvenu vrijednost i nepopovljivo dostojanstvo zato što je svaki čovjek pozvan sudjelovati u Božjemu životu.

Ivan Mustać

Rémi Brague,
Il Dio dei cristiani. L'unico Dio? (orig. Du Dieu des chrétiens et d'un ou deux autres)

– Raffaello Cortina Editore, Milano, 2009., 168 str.

»U biti teologija je jedina disciplina koja započinje pitajući se o onomu što druga znanja uzimaju kao pretpostavku, a to je samo postojanje objekta kojim se bavi. Ona napreduje samo tako što traga za uvijek jasnijim značenjem imenice 'Bog' i glagola 'postojati'.« (str. X.) Tim riječima francuski filozof Rémi Brague opisuje kako je njemu kao filozofu teologija trajni izazov. Teologija zapravo jedina propituje objekt svojega proučavanja. To znači da je teologija trajno u krizi, izazvana mogućnošću postojanja ili nepostojanja Boga, neprestano propitujući smisao i značenje samoga »objekta« kojim se bavi, a to je Bog. Nijedna znanost to ne čini, nego svoj objekt istraživanja uzima kao već

sasvim razumljivu stvarnost. Primjeric, filozofija ne propituje ima li smisao razumska spoznaja, nego je pretpostavlja kao činjenicu. Tako biologija ne propituje smislenost života, kemija postojanje prirodnih elemenata itd. Naslanjajući se na Bragueovu misao mogli bismo reći da teologija, ako ju se ispravno shvati i živi, predstavlja najradikalniju znanstvenu disciplinu. No, ostavimo sada to vrlo važno promišljanje i vratimo se Bragueovoj knjizi. Kako autor ističe u uvodu, knjiga je zbirka njegovih već objavljenih članaka koje je sada za ovu knjigu doradio i nešto promijenio. Knjiga nema nakanu biti apologija kršćanstva niti se želi dokazivati Božja opstojnost. Brague želi samo ukazati na neke važne vidove (slike) kršćanstva, po kojima se ono razlikuje od ostalih vidova i slika. Pogledajmo o kojim je slikama riječ.

U prvomu poglavlju »Prestanimo govoriti o tri« autor se osvrće na neprestano uspoređivanje kršćanstva sa židovstvom i islamom. Prvo, pojam monoteizma, koji se koristi za sve tri religije, uopće ne označava isti monoteizam. Kao što postoji filozofski monoteizam i religijski monoteizam (Egipat), tako se kršćanski, židovski i islamski monoteizam razlikuju. Nadalje, dok kršćanstvo priznaje monoteizam židovstvu, židovstvo i islam imaju poteškoća s priznanjem kršćanstva kao monoteističke religije (str. 7.). I samo kršćanstvo nije uvijek prihvaćalo islam kao monoteističku religiju pa tako Ivan Damaščanski i drugi srednjovjekovni teolozi smatraju islam idolatrijskom religijom koja štuje Muhameda i druge

idole (str. 8.). Što se tiče i Abrahama, kojega se također uzima kao zajednički nazivnik triju religija, svaka religija i Abrahama shvaća na drukčiji način (str. 11.). To se isto odnosi i na ideju triju religija kao triju »religija knjige«. To ne odgovara stvarnosti, jer sam islam ne promatra sebe kao »religiju knjige«, nego kršćanstvo. Kršćanstvo se također uopće ne poima kao religija knjige, već kao religija osobe, Isusa Krista (str. 13.-15.). U strogom smislu riječi, jedino je islam »religija knjige«, jer je prema islamskom shvaćanju sam Bog napisao Kuran (str. 20.). Također sve tri religije njeguju drukčiji pristup svojim knjigama: »Izraelska je religija povijest koja vodi prema knjizi, kršćanstvo je povijest koja se pripovijeda u knjizi, a islam je knjiga koja vodi prema povijesti.« (str. 16.) Jednom riječju, francuski filozof upozorava na površnu i nekritičku uporabu određenih pojmova u tumačenju židovstva, kršćanstva i islama.

U drugomu poglavlju, »Spoznati Boga«, Brague prikazuje različite načine spoznaje. Spoznaja Boga pripada spoznaji osoba, tako da se Boga ne može i ne smije spoznavati na način kako se spoznaju objekti. Osim toga, svaki objekt spoznaje zahtijeva poseban pristup subjekta kako bi bio spoznat: »Ne mogu zahtijevati od objekata da se pokazuju kako ja želim, ne mogu zahtijevati da slušam boju ili vidim zvuk. Ja se trebam prilagoditi njihovu načinu očitovanja.« (str. 32.-33.) Iz toga slijedi da i Bog, kao personalna stvarnost, zahtijeva poseban pristup. Htjeti Boga spoznavati na drukčiji način, znači »iskušavati« Boga, »znači slijediti neku vrstu ekspe-

rimentalne metode, obvezivati ga da se očituje podređujući ga svojim uvjetima, bez da se pitamo jesu li oni prikladni.« (str. 35.) Taj poseban pristup ne-objektu, osobi Bogu jest vjera. Vjera nije suprotna spoznaji, ona samo omogućuje spoznaju na drukčiji način, a to je način predanosti i poslušnosti Bogu.

Treće poglavlje, »Jedan Bog«, promišlja posebnost kršćanskoga govora o jednomu i jedinomu Bogu. Kršćanstvo nije monoteizam poput egipatskoga (Eh-naton), židovskoga i islamskoga, jer se ne zadržava samo na činjenici da je Bog jedini, nego pobliže određuje jedinstvo toga istog jedinog Boga (str. 53.). To konkretno određenje jedincatosti Boga za kršćansku vjeru jest Trojstvo. Za razliku od filozofske misli koja u ideji najvećega jedinstva isključuje relaciju, kršćanstvo upravo u relacijama ljubavi vidi najsavršenije ostvareno jedinstvo (str. 56.-58.). Dakako, ističe naš autor, jedino božanska ljubav *jest* istovjetna s relacijama. Kod čovjeka relacije nisu identične ljubavi, zato su one trajno nesavršene. Time se podrazumijeva da ni jedinstvo, a ni čuvanje drugotnosti ne može biti savršeno u ljudi: »Što se tiče sjedinjenja, s jedne strane, ljubav ne uspijeva postići da dvije osobe postanu jedno bivstvo, a s druge pak strane, ide predaleko, jer samo proždirući drugoga mogla bi učinkovito ostvariti sjedinjenje. No, s obzirom na drugotnost, s jedne strane, ljubav ide previše u dubinu, jer osobe ostaju izvanjske jedna spram druge, a s druge, ne ide dovoljno u dubinu, budući da je njihovo razlikovanje samo prihvaćeno, a ne i željeno.« (str. 60.) Jednom riječju, ljubav u nama

nikada nije »ono što *jesmo*« (str. 61.). Brague ukratko predstavlja kršćansku vjeru u Trojedinoga Boga, kao Boga relacija. Relacije u Bogu tumači pojmom »smještanja«, jer ljubav »smješta drugoga, ukoliko je drugi« (str. 63.). Tako se u Bogu božanska narav nikad ne posjeduje, a da se istovremeno i ne daruje: božanska narav »nije nekakvo 'božanstvo' koje bi ostalo izvan igre ljubavi koja se daruje, budući da ono ne postoji izvan dara koji nastaje ljubavlju i koji jest ljubav« (str. 63.).

Četvrto poglavlje, »Bog Otac«, posvećeno je pitanju kršćanskoga oslovljavanja Boga Ocem. Brague pokušava opravdati taj govor na sljedeći način. Prema njemu, treba razlikovati između muškosti i muževnosti u Božjemu odnosu prema svijetu. Muškost označava sposobnost oplodivanja žene, a to znači da novo stvaranje nije moguće bez žene. Stoga Bog ne može biti muško spram svijeta. On može biti samo »muževan«. Muževnost se pak definira kao stvaranje nečega što nije dio mene, kao odmak od drugoga jer, primjerice dijete nije dio muškarca kao što je to slučaj kod žene. Time se podrazumijeva da Bog može biti samo muževan spram svijeta, a to znači distanciran i u odmaku od stvorenja. Brague dolazi do zaključka da Bog nije muško spram svijeta i da se u kršćanstvu ne može govoriti o prevazi muškoga nad ženskim: »Bog je više otac nego majka. No, nije više muško nego li žensko.« (str. 74.) Naš se autor ograđuje i tvrdi da o Bogu Ocu razmišlja samo u kontekstu njegova *odnosa* prema svijetu, a ne o tomu kakav je *u sebi*. Ipak, takvo ograđivanje

čini Bragueovu argumentaciju dodatno problematičnom. Prvo, nemoguće je promišljati s kršćanskoga gledišta isključivo Božji odnos prema svijetu bez promišljanja Boga kakav je on u sebi, u skladu s Rahnerovim trinitarnim aksiomom: »Ekonomsko je Trojstvo imanentno, i obrnuto.« Ako se Boga Oca promišlja imanentno, tada je točno da je Bog samo »muževan«, ukoliko rađa Sina bez sudjelovanja neke druge božanske osobe. No, ako se promotri izlazak Duha Svetoga, tada je Otac i »muško«, ukoliko *po Sinu* nadiše Duha Svetoga. Drugo, iz toga proizlazi da je Bog Otac i nasuprot svijetu i »muško«, jer stvara svijet uvijek po drugomu, po Sinu i u Duhu Svetomu. Treće, trinitarno-teološko utemeljenje božanskoga Očinstva spram svijeta omogućuje misliti, što Brague uopće ne tematizira i što zapostavlja, Boga također i u ženskoj dimenziji, jer Bog Otac stvara svijet *po Sinu* i Duhu Svetomu. Naposljetku, ako se Boga promatra isključivo kao muževnoga bez muškosti, tada ta slika Boga samo potkopava već oslabljeno stanje muškarca u današnjemu svijetu.

Peto poglavlje, »Bog koji je rekao sve«, najljepše je i najzanimljivije poglavlje cijele knjige. Francuski filozof polazi od činjenice da je Bog u Isusu Kristu rekao sve. Ta činjenica stavlja u krizu dosadašnje ostvarenje odnosa Boga i čovjeka u religijama. Do kršćanstva Bog nije još nikada »rekao sve« te je čovjek neprestano komunicirao s Bogom, s bogovima. Kršćanstvo radikalno sekularizira cjelokupnu religijsku misao, proglašavajući svaku komunikaciju s Bogom, pod vidom ukazanja,

objava, ništavnom. Na neki način, tvrdi Brague, svijet je sada prepušten sebi, »nema više mjesta za božansku riječ kao takvu« (str. 78.), čovjek je stavljen pred alternativu: otvoriti se tom definitivnom Božjemu govoru o sebi ili ga odbaciti. Svoju misao naš pisac pojašnjava dubokim rečenicama sv. Ivana od Križa, koji u svome spisu »Uspomna goru Karmel« upozorava da je Novi zavjet spram Staroga korak unatrag, a ne napredak: »S njim se božanstvo nije približilo, nego udaljilo. Punina objave predstavlja odčaravanje.« (str. 82.) Bog više ne komunicira s čovjekom i šuti. Sve je rekao i prepustio čovjeku, poštujući njegovu slobodu, da se slobodno odredi prema njemu, da slobodno djeluje (str. 103.-107.). Također, citirajući sv. Ivana od Križa, Brague odlično ističe kako je Božja definitivna objava ujedno i kritika čovjekove žudnje. Čovjek se ne želi zadovoljiti s postojećom definitivnom Božjom objavom, žudi za još nečim. No, u onomu što je Bog »dao u Isusu Kristu, može se pronaći više od onoga što se propituje i za čim se žudi. [...] Više je u onomu što je dano od onoga za čim se čezne.« (str. 90.-91.)

U šestomu poglavlju, »Bog koji ne zahtijeva ništa«, Brague pokazuje da kršćanski Bog od čovjeka ništa ne »zahtijeva«, jer bi to značilo da je Bog u sebi nesavršen i ovisan o čovjeku. Sama činjenica da netko od nekoga nešto »zahtijeva« pokazuje svoju nesavršenost. Stoga Bog Isusa Krista ne zahtijeva, nego »iščekuje«: »Bog jedino iščekuje da vidi kako se njegova stvorenja razvijaju prema njihovoj imanentnoj logici.« (str. 118.) Bog ne zahtijeva ni da ga

se ljubi, on samo iščekuje da mu čovjek odgovori vjerom, da vjerom živimo u skladu s onim što od nas Bog iščekuje. Suprotno od vjere, prema našem piscu, jest oholost. Ohol čovjek jest onaj koji »previše raste« – »super-probus« (str. 126.) i koji na taj način zaboravlja vlastite korijene. Stoga ohol čovjek ne može donijeti ploda, jer sahne bez korijenja (Iv 15, 2-8). Stoga je poniznost upravo prihvaćanje vlastitoga korijenja, a to je Bog. Njome se čovjeka ne sprječava da raste, da se razvija (poniznost nije samoponižavanje), nego upravo omogućuje istinski rast i razvoj, ali s Bogom (str. 126.-127.). Odnos prema Bogu također se tumači i pojmom žrtve. Poganski bogovi ne daju, nego traže. To isto traže i idoli. Svaki idol samo zahtijeva, podlaže nas sebi. Jedino Bog Isusa Krista jest Bog koji se daruje i koji od nas iščekuje samo da mu odgovorimo ljubavlju: »Bog od nas ništa ne zahtijeva. Ono što očekuje od nas jest da primimo ono što nam daje, omogućujući da u nama djeluje dar toga vječnog života [uskrsnuća].« (str. 131.)

Knjiga završava poglavljem o kršćanskomu pristupu oprost. Brague naglašava da je kriza svijesti o grijehu kod modernoga čovjeka uzrokovana krizom oprosta, budući da grijeh pretpostavlja svijest o oprost, odnosno o »otpuštanju grijeha«: »Grijeh je ono što je oprošteno.« (str. 143s) Kako bi obrazložio svoju tezu, naš pisac upozorava da kršćanski *Credo* ne govori o »oprostenju«, nego o »otpuštanju grijeha« (»remissio peccatorum«). Time se naglašava bitna razlika između čovjekova oprosta i Božjega otpuštanja grijeha.

Čovjek ne može »otпустiti grijehе«, ne može svojim oprostom učiniti drugoga drukčijim i boljim. To jedino može Bog. Samo Bog može promijeniti čovjekovo srce, osloboditi ga u pravomu smislu riječi (str. 140.-141.).

Sve u svemu, knjigu Rémiја Bragueа mogli bismo nazvati kratkim uvodom i uvidom u kršćanstvo. Na jednostavan, a opet dubok način predstavljene su temeljne istine kršćanstva i ono što ga razlikuje od ostalih religija i svjetonazora. Stoga je ona za preporučiti ne samo kršćanima, nego i nekršćanima koji žele bolje upoznati kršćanstvo.

Ivica Raguč

.....
Eva Illouz,

Die Errettung der modernen Seele. Therapien, Gefühle und die Kultur der Selbsthilfe (orig. Saving the Modern Soul. Therapy, Emotions and the Culture of Self-Help)

– Suhrkamp, Frankfurt, 2009.,
 412 str.

Izraelska sociologinja Eva Illouz već se duže vremena bavi proučavanjem problematike osjećaja u današnjemu modernom društvu. Najnovija studija donosi sažetak njezinih istraživanja koja su korisna ne samo za sociologiju, nego i za teologiju pa ćemo se ukratko osvrnuti na neke teze koje su od posebnoga značenja za teologiju.

U uvodnim promišljanjima Illouz objašnjava da ovom studijom želi poka-

zati zašto se terapijski pristup stvarnosti nametnuo modernomu čovjeku, odnosno zašto su najvažnije institucije modernoga društva prepoznale u terapijskomu diskursu ključan doprinos za prevladavanje određenih poteškoća. Illouz ne kani slijediti kritiku terapijskoga diskursa koja se može susresti u tzv. komunitarnih sociologa, a koji u njemu vide samo izričaj antiinstitucionalnoga i narcisoidnoga sebstva. (str. 22.) Dakako, on ne želi propustiti isticanje i određenih slabosti toga istog terapijskog diskursa, koje su, prema našem mišljenju, ipak preslabo istaknute u cijeloj knjizi. No, o tomu nešto kasnije. Budući da je sociologija poprilično zapostavljala značenje i važnost osjećaja, naša autorica želi pokazati koliko i kako je terapija stvorila novi emocionalni stil, koji je prisutan posvuda, od elektronskih medija do nepreglednih terapijskih knjiga. Naime, tvrdi Illouz, poznavanje terapijske kulture neophodno je za cjelovitije razumijevanje današnjega društva.

Nakon izvrsne analize »Freudove kulturalne inovacije«, u drugomu poglavlju knjige »Od homo oeconomicusa do homo communicansa«, izvrsno predstavlja današnje društvo kao emocionalno društvo, odnosno današnji kapitalizam kao »emocionalni kapitalizam«. Naime, moderni je čovjek otkrio da se moć krije u emocijama, u kontroli emocija, odnosno općenito u emocijama kao takvima. Dok je prije poduzetnik trebao pokazivati sve »macho« kvalitete muškarca, danas je puno poželjnije da on bude feminiziran, da pokazuje osjećaje, da ih zna kontrolirati, da bude